

2. Co jsi svým západním kolegům nejvíce záviděl?

Ne, nebyla to směnitelnost jejich valuty, ale přístup k informacím. Zdálo se mi totiž, že jsem jakž takž informován o základní literatuře. Tam jsme zjistili, že mám nejméně osm let zpoždění. Zdálo se mi, že všechno už někdo vymyslel a napsal o tom tlustou knihu. Prostě na každý svůj nesmělý nápad jsem měl bohatý odkaz na literaturu, a v ní zpravidla odpověď na to, jestli to jde nebo nejde. Ovšem i ta literatura má svůj háček: shánka po odkazech a informacích, zjišťování, zda se nepracuje na problému zbytečně, často zabírá vlastní tvořivé práci.

3. Co vědí na Západě o naší sociologii?

Prakticky vůbec nic. Něco vědí o Polácích, ale také je to příliš nezájmá. To je ta jazyková bariéra. Dokud budeme pronikat na světové forum pouze v anglických resumé, potom nebudeme téměř ničím. Nedalo by se např. uvažovat o možnosti publikovat speciálnější stati v anglické verzi, tak jako je tomu např. v časopise „Kybernetika“? Všechny nás považují za „jiné“ sociology, za marxisty. Překvapila mne vlna zájmu o marxismus, a vlastně jakoukoliv „metafyziku“ — prostě obecnější teoretické úvahy. Marcuse, Mills, Marx i Lenin představují aplaudovaný zdroj kritických myšlenek proti současným vládám, uspořádání společnosti, politickým opatřením. Myslím, že pro pracovníky sociologické (i jiné) metodologie je zájem o tuto problematiku jakýmsi léčením kocoviny ze sysifovské práce řešení dílčích, speciálních problémů, ze kterých se často vytrácí aplikabilita.

4. A perspektivy?

Nepřerušit navazané kontakty, sehnat literaturu, o které jsem se dověděl, a pracovat dále na věcech, které máme rozpracovány — protože to nejsou všechno pseudoproblémy, a je jistá naděje, že bychom kupř. zpracováním dílčích problémů ze šetření *Sociální diferenciace a mobility obyvatelstva v ČSSR* mohli překročit zatím značně regionální charakter naší sociologie.

Zdeněk Šafář

Mimořádný sjezd československých sociologů

Dne 6. 5. 1968 se sešel v Praze mimořádný sjezd čs. sociologů, svolaný výborem Čs. sociologické společnosti. Zúčastnilo se ho asi 400 lidí z různých míst Československa.

Sjezd měl cíl politický. Měl podpořit demokratizační proces v naší zemi, měl ukázat, jak se dá citlivě a účelně řešit federalizace ve vědách, a konečně měl připomenout, jakou funkci má sociologie v naší společnosti. Tyto cíle, dané sjezdu předem, sledovali také jednotliví referenti i diskutující a byly vyjádřeny v závěrečném usnesení.

Účastníci sjezdu přijali jednomyslně tyto závěry:

1. Podporovat svolání mimořádného sjezdu KSČ a odvolání zkompromitovaných politiků z funkcí.

2. Podporovat uzákonění svobody projevu, tisku, spolčování a shromažďování, jakož i zrušení cenzury s výjimkou záležitostí, které budou ústavně vymezeny.

3. Usilovat o zajištění práv a svobod osobnosti, včetně odstranění všech nezákonných a protiústavních opatření omezujících svobodu a soukromí občanů.

4. Podporovat zavedení důsledně demokratického volebního systému.

5. Působit na to, aby ozbrojené složky byly podřízeny důsledné ústavní kontrole volených státních orgánů.

6. Zasadit se o to, aby byly odstraněny kádrové stropy pro nestraníky.

Vyslovili se také pro federativní uspořádání Československa. Sociologové by měli věnovat větší pozornost etnickým otázkám a vztahům mezi národy a národnostními skupinami v naší zemi.

Zúčastnění sociologové nabídli svou pomoc Národnímu shromáždění, vládě, českým a slovenským národním orgánům při analýze současné naší společnosti a při optimalizaci vývojových alternativ, a to zvláště v otázkách politických, ekonomických, sociálních a vzdělávacích.

V diskusích i v závěrečném usnesení byly zdůrazněny tyto společenské funkce sociologie: poznávací, kritická, diagnostická a odvozené sociotechnická, nikdy však apologetická. Sociologie může plnit své funkce jedině za předpokladu, že bude zajištěna svoboda vědeckého bádání a demokratická organizace vědeckého života. Nelze politicky reglementovat vědecký výzkum a vysokoškolskou výuku sociologie.

Účastníci sjezdu se vyjádřili kriticky k některým otázkám organizace a řízení ČSAV, především k tomu, že tato instituce reprezentuje pouze část vědeckovýzkumné činnosti. Sociologové budou usilovat o větší koordinaci své činnosti, o překonání některých slabín, o zvyšování kvalifikace a rozvíjení zahraničních kontaktů.

Ministerstvu školství doporučili, aby zavedlo fakultativní výuku sociologie na vysokých školách nehumanitních směrů a výuku některých prvků sociologie na středních školách.

Je třeba důsledně rehabilitovat české a slovenské sociologie, kterým bylo v uplynulých dvaceti letech ukřivděno.

Rada dalších konkrétních otázek čs. sociologie má být projednána na valném shromáždění Čs. sociologické společnosti.

Václav Lamser

Další hlasy v polské diskusi o sociologii

Jak už jsme čtenáře Sociologického časopisu informovali, probíhala loňského roku v Polsku na stránkách několika kulturně politických časopisů zajímavá diskuse o současné situaci a úkolech polské sociologie. Tato výměna názorů byla mezi polskými sociology živě sledována, a také pochopitelně různě komentována. Toho využila katedra sociologie na Vojenské politické akademii F. Dzierżyńskiego ve Varšavě a uspořádala 20. března 1967 o probíhající polemice diskusi, již se

zúčastnila řada předních polských sociologů. Zprávu o jejím průběhu přináší 3. číslo časopisu *Studia Socjologiczne*, ročník 1967, pod názvem *Ctyři diskuse o sociologii (1951–1967)* z pera J. Graczyka, který měl na zmíněném zasedání katedry sociologie varšavské VPA rovněž úvodní slovo. Protože se domníváme, že názory vyslovené účastníky zasedání jsou zajímavé, a hlavně také proto, že se pokoušejí už i o určité zhodnocení výsledků poslední sociologické diskuse v Polsku, chceme o nich na základě zmíněného článku stručně referovat.

V úvodním slovu J. Graczyk prohlásil, že od roku 1951 je to vlastně už čtvrtá závazná diskuse, která o polské sociologii probíhá. Zároveň si položil otázku, co mají všechny dosavadní diskuse společného, a v čem se naopak liší. Společný je podle něho především problém, o němž se hovoří, tj. předmět sociologie, její výzkumné metody, jakož i otázka jejich modernizace. Dále je společné rovněž to, že ve všech těchto diskusích běželo zároveň o jisté ideologické spory.

První z uvedených diskusí proběhla roku 1951 na stránkách časopisu *Myśl Filozoficzna*. Její ráz byl determinován tehdejší politickou situací, jež zase byla — jak známo — poznamenána nenormálností označováním souhrnně a nepřesně názvem „kult osobnosti“. Iniciátorům diskuse běželo tehdy podle Graczyka o to, aby se mezi polskými sociology rozšířila marxistická hlediska. Ostré kritice byla podrobena především škola Floriana Znanieckého. Její metodologické předpoklady byly prohlášeny za idealistické. Tuto kritiku prováděli však nejen marxisté, leč rovněž řada žáků a vyznavačů této školy samotné. Objevily se například takové kritiky, jako článek J. Chafasińskiego *K otázkám metodologie společenských výzkumů*, a stat J. Szczepańskiego *Otázky metodologie společenských výzkumů v některých Marxových a Engelsových pracích*. K celkovému hodnocení této první diskuse Graczyk píše: „Je známo, že mírou plodnosti a účinnosti diskuse musí být její vliv na další vývoj vědy. Avšak na počátku padesátých let pozorujeme výrazný regres, a kromě politických deklarací neexistují žádné úmysly konat sociologické výzkumy.“

Druhá diskuse proběhla v letech 1956–1957 v řadě časopisů, zejména však na stránkách týdeníku *Przegląd Kulturalny*. Její ráz byl determinován politickými přeměnami, k nimž došlo v Polsku v říjnu 1956. Obsah této výměny názorů se soustředil na dvě otázky: předně se snažila vyrovnat s obdobím tzv. kultu osobnosti a s dogmatismem v sociálním myšlení, a za druhé postulovala široký rozvoj sociologických výzkumů.

Vedle jiných faktorů přispěla tato diskuse k tomu, že se v Polsku začala rychle institucionalizovat řada sociologických pracovišť, a to — podle Graczykových slov — i nemarxistických. V tomto případě šlo o to, aby se vytvořily podmínky příznivé k navázání dialogu s těmi, kteří sice nejsou marxisty, ale jejichž vědecká práce zasluhuje úctu.

Kromě toho se začaly rychle množit ne vždy dobře připravené terénní výzkumy, které snižovaly hodnotu sociologie v očích ve-

řejnosti a vulgarizovaly některé výzkumné metody a techniky. To platí zejména o různých anketách. Tento diletantismus v sociologii vedl v řadě případů k úzkému empirismu a k mnoha simplifikacím, jež se později staly předmětem kritiky. Tím se dostáváme k diskusí, jež byla v pořadí třetí a jež proběhla v roce 1962.

Graczyk o ní píše: „Tato třetí polemika byla nazvána sporem o anketu. Soustředila se hlavně na stránky týdeníku *Polityka*. Objevilo se zde několik polemických článků, věnovaných anketě a „anketománii“. Jakkoli se spor točil okolo metodologie v tom smyslu, že diskutující vystupovali proti jednostrannostem ve výzkumech, přesto nebyla opomínuta ani otázka funkcí a předmětů sociologie. Uvažovalo se o smyslu existence této vědy vedle obecné teorie společenského vývoje. Šlo o odpovědi na otázky, jakými konkrétními problémy se má sociologie zabývat a jaký význam mají její výsledky pro praktickou činnost, pro politiku a společenskou praxi.“

Čtvrtá diskuse byla zahájena roku 1967 a čtenáři Sociologického časopisu byli už o ní informováni. J. Graczyk se ve svém referátu pokusil její průběh a problémy, jež nastala, určitým způsobem klasifikovat. Hovořil nejprve o dvou vrstvách, které probíhající spor má: o vrstvě formální a meritorní. Řekl, že po formální stránce je možné diskusi vytknout ne vždy vhodný tón, v jakém je vedena, dále řadu zjednodušujících tvrzení, která jednotliví účastníci vyslovují, a konečně jisté zbytečné insinuace a podezření.

Po stránce meritorní rozdělil diskutované otázky do pěti velkých skupin: 1. hodnocení minulosti polské sociologie, jejích tradic, zejména pak školy F. Znanieckého, 2. problém národní sociologie, 3. otázka vztahu marxistické a nemarxistické sociologie, 4. otázka modernizace sociologické výzkumné výbavy, 5. vztah k veřejným diskusím o sociologii a forma jejich vedení.

Těchto pět problémových okruhů se pak stalo rovněž podkladem pro vystoupení účastníků zasedání na katedře sociologie varšavské VPA. Podívejme se na nejdůležitější názory, které byly k jednotlivým bodům vysloveny.

1. *Hodnocení minulosti polské sociologie.* Zde patřilo k nejvýznamnějším vystoupením J. Szczepańskiego o. Ten především prohlásil, že dosavadní oceňování Znanieckého školy nebylo ani jednoduché, ani jednoznačné. To, že vědecká činnost F. Znanieckého a jeho žáků byla roku 1951 podrobena rozsáhlé kritice, neznamená, že hodnocení všech kritiků bylo jednotné. Nejostřejší v kritice, ale i nejpřísnější v sebekritice byl tehdy podle Szczepańskiego J. Chafasiński, zejména pokud jde o vztah Znanieckého k imperialismu, leč řada dalších diskutujících se od Chafasińskiego v tomto oceňování lišila. Někteří už tenkrát zastávali názor, že ze Znanieckého díla je třeba uchovat všechno, co je nesporným vědeckým přínosem, tj. hlavně jeho kritiku biologismu, rasismu a psychologismu, některé složky jeho teorie výchovy a

osobnosti, jakož i jeho příspěvek k rozpracování metody osobních dokumentů.

J. Szczepański rovněž polemizoval s názorem jednoho z iniciátorů dnešní polské sociologické diskuse, B. Molińskiego, že k přerušení národních tradic sociologie v Polsku došlo roku 1957. To se podle Szczepańskiego stalo roku 1951, a po roce 1956 bylo naopak na staré tradice navázáno.

Své vystoupení uzavřel J. Szczepański myšlenkou, že tradice polské sociologie jsou velmi bohaté. Tato sociologie řešila podstatné otázky polského národa, usilovala o obnovu národní existence a analyzovala společenské síly, které by mohly stát v čele boje za nezávislost. Je pochopitelné, že se nevyhnula různým myšlenkovým vlivům, z nichž jako nejvýznamnější uvedl J. Szczepański pozitivismus, katolicismus a marxismus. Mnoho teorií (např. teorie stereotypu, ekologická teorie apod.) bylo převzato z USA a přizpůsobeno polským podmínkám. Tyto otázky není správné přecházet, neboť podle Szczepańskiego si řada lidí — a to rovněž mezi marxisty — neuvědomuje, jaké byly zdroje jednotlivých složek polské národní kultury.

2. Problém národní sociologie. K této otázce vystoupila řada diskutujících, kteří se soustředili na vysvětlení termínu národní sociologie, jenž není chápán jednoznačně. Někteří se domnívali, že národní sociologie znamená totéž co sociologie národa, jiní chápali tento termín širěji, a to tak, že zahrnuje především problémy, které jsou z určitých příčin pro život národa klíčové. Podle Graczykova názoru tuto otázku ve svém vystoupení nehlouběji analyzoval J. J. Wiatr. Ten nejprve zdůraznil, že postulát národní sociologie neznamená ani zužování sociologických výzkumů pouze na otázky určitého národa, ani spoléhání se ve vědecké práci pouze na síly vědců vlastního národa nebo země, a konečně ani vázání se na „domácí“ národní kritéria — a to jak pokud jde o předmět zkoumání, tak pokud jde o metody a techniky.

Poté J. J. Wiatr uvedl tři různá pojetí národní sociologie: 1. Může být chápána jako věda zabývající se vlastní společností. 2. Může být chápána jako věda zaměřená na historické tradice určitého národa. 3. Může být chápána jako věda kladoucí důraz na národní integraci, na analýzu národního vědomí a na změny, ke kterým uvnitř daného národa dochází.

3. Otázka marxistické a nemarxistické sociologie. Ve svém hodnocení polské sociologie upozornil J. Szczepański, že jakékoli jednoduché „škatulkování“ je v sociologii nemožné. Nejde tu nikdy pouze o černé a bílé, ale vždy existuje celá řada odstínů. Souvisí to s vlivem složitých tradic, o kterých se už hovořilo.

A. Zajaczkowski vyslovil názor, že termín „marxistické hledisko v sociologii“, použitý v úvodním Graczykově referátu, je nejasný a vzbuzuje mnoho pochybností. Termín „marxistický“, je-li použit pro označení určitého poznávacího systému, má jiný význam než v tom případě, že se ho používá jako určité referenční hodnoty. V prvním

případě nevyvolává žádné pochybnosti. Ty však vznikají v okamžiku, kdy označuje určitou referenční hodnotu (hodnotu ideologickou). A Zajaczkowski poté vyslovil názor, že by bylo správnější hovořit spíše o sociologii angažované a neangažované, neboť to jsou výrazné póly, mezi nimiž existuje konflikt.

Rozlišování „marxistického a nemarxistického hlediska“ nemá podle názoru dalšího diskutujícího, W. Wiśniewského, smysl a není odůvodněno, pokud se nepřihlíží k problému a stupni zobecnění. Tuto myšlenku akceptoval ve svém vystoupení rovněž J. J. Wiatr, a dále ji rozvedl. Konstatoval, že v určitých hranicích a do jistého stupně analýzy je těžké zjistit, co je a co není marxistické. Tato hlediska se mohou uplatnit až na vyšší úrovni zobecnění a metodologie. Na speciální výzkumné techniky a na úzký empirický popis nemá například smysl termín „marxistický“ aplikovat.

4. Otázka modernizace výzkumné výbavy. Diskutující se shodli na tom, že výzkumná výbava polské sociologie není dokonalá a že je zapotřebí ji nepřetržitě modernizovat. A. Wallis zdůraznil, že v opačném případě by došlo k podstatnému zaostávání sociologické práce v Polsku, neboť rozvoj sociologických metod a technik je ve světě neobyčejně rychlý. S používáním jednoduchých statistických metod a anket se už nemůže vystačit. V mnoha zemích postupuje matematizace a modernizace výzkumu daleko rychlejším tempem než v Polsku. Z tohoto hlediska jsou podle názoru A. Przeworského obavy před amerikanizací polské sociologie neopodstatněné. Nesprávné a škodlivé je také to, jestliže někteří polští sociologové lpějí na určitých výzkumných metodách a technikách pouze proto, že vznikly a byly poprvé použity v Polsku.

5. Vztah k veřejným diskusím o sociologii a jejich formy. J. Szczepański rozlišil ve svém vystoupení dvě otázky: diskuse v sociologii a diskuse o sociologii. Diskuse uvnitř sociologie probíhá nepřetržitě. Je to nutné, neboť sám život, změny a pokrok nutí ke stálým konfrontacím. Jinak je tomu s diskusí o sociologii, která se vždy po určité době rozvine na stránkách tisku. V tomto druhém případě totiž často vyslovují své soudy a názory lidé, kteří se ne vždy dobře vyznají v sociologických otázkách. Při příležitosti takovýchto diskusí píší a kritizují zpravidla hlavně ti, kteří jsou odvážnější a vládnou lehkým perem. Typické je například to, že mezi hlasy kritizujícími sociologii se mimo jiné ozývá volání po obecné teorii společenského vývoje. V této záležitosti není však situace tak jednoduchá, jak by se na první pohled mohlo zdát. Na teorie tohoto druhu si ještě budeme muset nějaký čas počkat. Cesta k nim vede totiž přes empirické výzkumy a jejich zobecnění, a je neobyčejně únavná a pomalá. Z praxe dobře víme, že převedení dílčích výzkumů na společného jmenovatele není záležitost prostá. Nakonec J. Szczepański vyslovil přesvědčení, že téměř každá diskuse o sociologii vede k řadě nedorozumění. Tim se vyznačuje i poslední diskuse zahájená B. Molińským v týdeníku Kierunki.